

Hieros gamos tussen JHWH en zijn Asjera?

John van Schaik

Definitie hierogamie en theogamie

Allereerst de definitie van de hieros gamos. Men kan twee soorten onderscheiden, namelijk *theogamie* en *hierogamie*. Theogamie is een heilig huwelijk tussen de god en de godin, over het algemeen ritueel nagespeeld door de koning en de koningin. In dit geval vertegenwoordigen zowel de koning als de koningin de godheden. De andere vorm wordt hierogamie genoemd. In de hierogamie is er sprake van de koning die het met de godin doet of de koningin die het met de god doet. Maar ook in dit geval wordt de uitvoering de facto ritueel gedaan door de koning en de koningin. Misschien is er nog een derde soort: de koning doet het ritueel met de hogepriesteres van de tempel waarbij de hogepriesteres de godin vertegenwoordigt.

In het geval van de koning (God) x koningin (Godin) is het doel (waarschijnlijk) de vruchtbaarheid en roem van het land en het rijk te bevorderen. In het geval van de koning x koningin = godin gaat het om de koninklijke nazaat – bijvoorbeeld een nieuwe farao – die door de rituele handeling als ‘Zoon van God’ geldt.

Egypte

In Egypte lijkt er vooral sprake te zijn van de theogamie. Recent heeft Tjeu van den Berk in zijn nieuwe boek *Het oude Egypte: Bakermat van het jonge christendom* (Meinema) de praktijk van de theogamie uitgebreid beschreven. In BRES275 zal hij hier een artikel over schrijven. Tjeu bespreekt de theogamie die betrekking heeft op de beroemde vrouwelijke farao Hatsjepsot (1479-1458). Hoe dat in zijn werk ging wordt beschreven en uitgebeeld in de tempel van Deir el-Bahri. Het doel daarvan is te laten zien dat Hatsjepsot van goddelijke afkomst is. In de meeste gevallen wordt de goddelijke afkomst van de mannelijke farao beschreven. Hoetsepsoet is een leuke uitzondering. In dit specifieke geval van Hatsjepsot doet haar moeder Ahmes het met de god Amon. Thoth begeleidt Amon naar het paleis van Ahmes, die zich reeds mooi heeft gemaakt voor de komst van Amon. Zij ligt in afwachting in haar slaapvertrek. Amon zal in de praktijk een priester zijn geweest. Zij doen het met elkaar, de god bevrucht de koningin. Het gevolg is de geboorte van de goddelijke Hoetsepsoet. Deze rituele praktijk heeft zich in Egypte duizenden jaren voltrokken. Tot in de tijd van de Romeinen toe.

Sumerië en Babylonië

Dezelfde praktijk deed zich duizenden jaren lang voor in Sumerië en haar opvolgers in het Babylonische rijk. Aldaar zijn veel kleitabletten gevonden die de praktijk van de hieros gamos beschrijven. Zoals de volgende tekst waarin de godin van de liefde Innana wacht op de god Dumuzi, ook bekend als de god Tammuz. Inanna zingt:

Voor wat betreft mijn vulva
Voor mij de omhooggeheven [?] heuvel
Mij – de maagd, wie zal het voor mij ploegen?
Mijn vulva, de bewaterde gronden – voor mij,
Mij, de koningin, wie wil de stier daar stallen?

Dan volgt het antwoord van Tammuz:

O, koninklijke vrouw, de koning zal het voor je ploegen
Dumuzi, de koning, zal het voor je ploegen.

Inanna roept opgetogen terug:

Ploeg mijn vulva, man van mijn hart

De coïtus heeft nog niet plaats gevonden of rondom het koninklijke bed springen bloemen en graan omhoog: ‘de tuin bloeide weelderig op aan hun zijde’.¹

Volgens de teksten is Dumuzi de koning van Uruk en dat is zo’n 2500 jaar voor Christus. Maar dat kan legende zijn. In ieder geval zijn dergelijke teksten nog in omloop tijdens de regering van de laatste Assyrische koning Ashurbanipal (668-627). Vanaf 722 behoort Noord-Israël tot het Assyrische rijk en in 587 wordt ook Juda en Jeruzalem veroverd door Nebuchkadnezer II van Babylon. Een deel van het joodse volk wordt in ballingschap meegevoerd naar Babylon: de Babylonische ballingschap die duurde tot 539.

Hieros gamos in Israël?

Het is dus niet ondenkbaar dat de oude joden elementen van de Sumerisch-Assyrische hieros gamos hebben overgenomen. Maar dan moeten we wel tussen de regel van het Oude Testament zoeken, want de aanhangers van de ‘een-god-alleen’ religie van JHWH die het Oude Testament herschreven na de ballingschap, moesten uiteraard niets meer weten van dergelijke ‘ketterse’ invloeden. Wanneer we tussen de regels door lezen komen we Tammuz tegen in het Oude Testament waar Ezechiël visioenen van de tempel te Jeruzalem heeft:

Toen bracht hij (de engel die Ezechiël begeleidt) me naar de ingang van de noordelijke tempelpoort. Daar zaten vrouwen Tammuz te bewenen (Ez. 8:14).

Dit betekent dat de ‘heidense’ god Tammuz nog in de tempel in Jeruzalem wordt vereerd in de tijd van de Babylonische ballingschap. Dat is rond 600. Ezechiël behoorde zelf tot de ballingen in Babylonië. Babylonië was vroeger Sumerië en Assyrië. Het is dus niet zo gek dat de joden in Jeruzalem Tammuz vereren. In de ogen van Ezechiël is dat overigens een gruwel: want het gaat om één god alleen, namelijk JHWH.

Het monotheïsme is pas een ontwikkeling die in de Babylonische ballingschap op gang komt en het zal de orthodoxe Judeese JHWH-aanhangers de grootste moeite kosten om het monotheïsme door te zetten. In zekere zin kun je het Oude Testament lezen als een continue beschrijving van de strijd van het JHWH-monotheïsme tegen het veelgodendom in Israël – tot in de tempel aan toe dus.

Een van de aspecten die zichtbaar worden in die strijd is dat JHWH vóór de reformatorische hervorming van de profeten en priesters een vrouw had. Zij wordt genoemd in het Oude Testament: Asjera (1 Kon.15:13). Maar ze komt er niet best af. In het Oude Testament lijken ‘JHWH en zijn Asjera’ een marginaal verschijnsel te zijn. Uit archeologische vondsten is gebleken dat dat niet klopt: er zijn nogal wat graffiti en beeldjes gevonden waarin Asjera wordt vereerd als de vrouw van JHWH. Bijvoorbeeld het volgende briefhoofd:

Bericht van [mijnh]eer de ko[nin]g. Zeg tot Yehal[el] en tot Yo'asah. [wel]nu, ik heb ulieden gezegend bij JHWH van Samaria en zijn Asjerah.²

Het Lied der Liederen

In de Sumerische teksten wordt Tammuz afwisselend beschreven als een herder, een tuinman en een koning. Nogal wat van de amoureuze ontmoetingen tussen Tammuz en Inanna spelen zich af in een tuin. Waar doet dat aan denken? Inderdaad, aan het Hooglied, het Lied der Liederen in het Oude Testament. Zoals de eerste strofe:

Overstelp mij met de kussen van uw mond,
Want uw liefkozingen zijn zoeter dan wijn.
Uw zalven zijn heerlijk om te ruiken,
De klank van uw naam is als rijk parfum;
Daarom hebben de meisjes u lief.
Trek mij mee, laat ons vluchten.
Neem mij mee, o koning, in uw vertrekken!

Het laat zich raden wat zich – gezien het bovenstaande – afspeelt in die vertrekken! Maar het Hooglied als een lyrische beschrijving van de hieros gamos!? Dáár moet je natuurlijk in de theologie maar beter niet mee aankomen. Hoewel de interpretatie van het Hooglied als het ware nog altijd als een hete aardappel in theologenland rondgaat. Want niemand heeft ooit kunnen verklaren hoe deze erotische tekst in het Oude Testament ooit terecht is gekomen. En dus heeft men het of geprofaneerd (het is een gewoon liefdeslied) of gespiritualiseerd (de bruid is Christus, de bruidegom is de mystieke ziel). Nog vreemder is eigenlijk dat de eindredactie van het Oude Testament – bestaande uit de reformatoren van het monotheïsme – deze tekst hebben toegestaan. Maar misschien past het Hooglied wel heel logisch in de praktijk van de hieros gamos.

Heilige prostituees in Griekenland?

Reeds rond 600 voor Christus schrijft de eerste Griekse historicus Herodotus (ca. 484-425) het volgende:

De domste Babylonische gewoonte is die die iedere landvrouw dwingt om een keer in het leven in de tempel van Aphrodite te zitten en gemeenschap te hebben met welke vreemdeling dan ook. Veel rijke en trotse vrouwen die het beneden zich achten zich te mengen met de anderen, rijden naar de tempel in gesloten rijtuigen getrokken door een span en staan daar met een groot gevolg van begeleiders. Maar de meeste zitten in het heilige perceel van Aphrodite, met gevlochten kronen; er is een komen en gaan van een grote menigte vrouwen; iedere dag is er tussen de vrouwen een passage gemarkeerd door een lijn, waarlangs de mannen lopen om hun keuze te maken. Wanneer een vrouw daar eenmaal heeft plaats genomen, gaat ze niet meer weg naar huis voordat welke vreemdeling dan ook geld werpt in haar schoot, en met haar gemeenschap heeft buiten de tempel. Maar terwijl hij het geld werpt in haar schoot moet hij zeggen: Ik nodig je uit in de naam van Mylitta (dat is de Assyrische naam voor Aphrodite). De hoeveelheid geld maakt niet uit, want de vrouw zal nooit weigeren, want dat zou een zonde zijn omdat het geld vanwege deze handeling heilig is gemaakt. Dus volgt ze de eerste man die het geld gooit en weigert niet. Na hun gemeenschap, wanneer ze ontheven is van haar heilige plicht aan de godin, gaat ze naar huis en is er nooit meer een steekpenning dat haar zal krijgen.³

Vreemde tekst. Nog vreemder dan het Hooglied. Het lijkt er nog het meest op dat Herodotus een of andere Babylonische klepel heeft horen hangen, maar duidelijk niet weet waar de klepel hangt. Dat het iets te maken heeft met de hieros gamos lijkt wel duidelijk. Zo is althans de praktijk in Griekenland zelf. We kennen de heilige 'tempelprostitutie' van de Vestaalse maagden. Maar eigenlijk wordt er bedoeld 'tempelmaagden'. Via ingewikkelde vertaalexercities is van maagden prostituees gemaakt. Wat er in ieder geval op wijst dat men in de latere Griekse tijd niet meer zo gediend was van de hieros gamos in de tempel. Zo was het ook in Israël. In het Oude Testament is er nogal eens sprake van tempelprostituees. Maar het hebreeuwse *qēdēsā* betekent niet prostituee maar 'gewijd'. Het gaat dus om hierodules. Dat zijn tempelmaagden in dienst van de godin.

Besluit

Hieros gamos in zijn verschillende varianten is in de oudheid een veel voorkomend verschijnsel. Tot in het Oude Testament toe. Maar hoe patriarchaler een samenleving wordt, hoe minder plaats er is voor de godin en haar heilige maagden. Dan kan de god het kennelijk wel in zijn eentje af.

- ¹. S.N. Kramer, *The Sacred Marriage Rite. Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer*, London 1969, blz. 59.
- ². B. Becking en M. Dijkstra (red.), *Een God alleen...? Over monotheïsme in Oud-Israël en de verering van de godin Asjera*, Kampen 1998, blz. 18.
- ³. Herodotus, *Histories*, 1.199.